

УДК 378.147

Тетяна Володимирівна Самусь,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри професійної освіти та технологій
сільськогосподарського виробництва
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: tatjana12samv@gmail.com

Юрій Васильович Апьонкін,

асистент кафедри професійної освіти
та технологій сільськогосподарського виробництва
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: apjonkinjurijj@rambler.ru

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто проблему підготовки викладачів професійного навчання до професійної в цілому та до здоров'язбережувальної діяльності як одного з її аспектів в умовах сучасної освіти та виробництва. Доведено, що реалізація ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх фахівців дозволить їм швидко адаптуватися до умов праці та уникнути професійних захворювань. Авторами проведено аналіз програми підготовки майбутнього викладача професійного навчання. Виділено дисципліни циклу професійної та практичної підготовки, в яких закладені можливості реалізації ідей здоров'язбереження. Доповнено й розширено здоров'язбережувальним компонентом зміст дисциплін «Ремонт машин», «Експлуатація машино-тракторного парку» та педагогічної практики.

Ключові слова: здоров'язбереження, здоров'язбережувальні технології, викладач професійного навчання, професійна підготовка, ремонт машин, експлуатація машино-тракторного парку, педагогічна практика.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції в загальноєвропейський освітній простір основою модернізації системи освіти України мають стати процеси, спрямовані на вдосконалення вищої школи, що передбачає не тільки набуття майбутніми фахівцями сукупності загальнонаукових і професійних знань, навичок і вмінь, але й становлення їх як суб'єктів професійної та особистої життєдіяльності. За зазначених умов особливої актуальності в усіх сферах діяльності людини, і особливо в освітній галузі, набуває проблема збереження і зміцнення здоров'я молодого покоління. Саме тому, на нашу думку, майбутні викладачі професійного навчання повинні дотримуватись ідей культивування загальнолюдських цінностей, збереження й зміцнення здоров'я, здорового способу життя; здійснювати пошук нових механізмів і форм здоров'язбереження учнів та впроваджувати здоров'язбережувальні технології (ЗЗТ) під час професійної підготовки кваліфікованих робітників [1, с. 56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх викладачів професійного навчання закладено в працях І. Зязюна, О. Коваленко, В. Кременя, З. Курлянд, П. Лузана, Н. Ничкало, В. Сидоренка та ін.

Нормативна база професійної педагогічної підготовки визначена Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.) та іншими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність вищого навчального закладу. Окрім того, на необхідності посилення вимог у сфері здоров'язбереження й відповідальності за власне здоров'я зацентровано в законопроекті «Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» (2013 р.).

Питання підготовки освітян до професійної в цілому та до здоров'язбережувальної діяльності як однієї з її аспектів в умовах сучасної освіти відображено у працях М. Безруких, О. Богініч, Т. Бойченко, О. Іонові, В. Оржеховської та ін.

Дослідженням проблеми здоров'язбереження і розробленням педагогічних технологій здоров'язбереження студентів займається цілий ряд учених: Д. Воронін, Т. Коваленко, Ю. Лук'янова,

Ю. Науменко, М. Носко, Н. Рибачук, Г. Селевко, І. Усатова й ін. Психолого-педагогічні аспекти питань здоров'я і здорового способу життя молоді, умови їх оптимізації висвітлено в працях О. Антонової, Н. Белікової, О. Бойка, М. Булатової, Л. Демінської, В. Єфімової, О. Митчик та ін. Р. Безрукавим, Т. Бережною, В. Тевкуном й ін. обґрунтовано підходи до визначення здоров'язбереження, здоров'язбережувальних технологій та здоров'язбережувальної компетентності (ЗЗК), запропоновано характеристики її складників.

Формулювання мети статті. Констатуючи значну кількість досліджень у галузі здоров'язбереження, необхідно зазначити, що у вищій школі недостатньо уваги приділено реалізації ідей здоров'язбереження саме під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання [2, с. 219]. Це, у свою чергу, потребує вдосконалення технології організації освітнього процесу у ВНЗ відповідно до змін пріоритетів в умовах сьогодення. Зважаючи на вищесказане, метою нашої статті є визначення реалізації ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Успіх аграрних перетворень в Україні очевидний та незаперечний, але інтенсивне нарощування обсягів виробництва потребує нових підходів до питань промислової безпеки в галузі [3, с. 53]. Аналіз практичної діяльності органів управління та нагляду за охороною праці свідчить, що ефективність і своєчасність профілактичних заходів і управлінських рішень стосовно безпечних умов праці значною мірою залежить від складу та обсягу інформації щодо об'єкта управління та рівня цих засобів і заходів [4, с. 29].

Професійні захворювання та виробничий травматизм завдають не лише соціальні, а й економічні збитки, тому виявлення причин виникнення і попередження, їх профілактика є актуальним не тільки в сучасному виробництві, а й у галузі підготовки майбутніх працівників. Особливістю сільськогосподарського виробництва є його сезонність у польовому виконанні робіт у рослинництві, циклічність у тваринництві, експлуатація складних засобів механізації без належних засобів безпеки, а в багатьох випадках – недостатній рівень кваліфікації працівників. Ці умови характеризують галузь як таку, де умови праці потребують належної уваги і подальшого поліпшення. Забезпечити належний рівень кваліфікації робітників – одне із завдань професійної школи [5, с. 41].

Викладачі професійного навчання повинні формувати таку компетентність майбутніх фахівців, що дозволить їм швидко адаптуватися до умов праці та уникнути професійних захворювань. Саме тому вивчення методологічних та педагогічних проблем здоров'я в професійній освіті має на меті проаналізувати здоров'язбережувальні технології як інновації в професійній освіті [6, с. 137; 7, с. 84].

З метою підготовки висококваліфікованого фахівця, здатного демонструвати професіоналізм у нових умовах єдиного європейського простору, сучасна вища школа покликана розробити й упровадити здоров'язбережувальну модель педагогічної освіти. Тому в нашому дослідженні визначимо можливості низки дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки студентів за освітнім ступенем «Бакалавр», об'єднаних метою реалізації ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання [8, с. 43].

Проаналізувавши освітньо-професійну програму підготовки майбутнього викладача професійного навчання, навчальні плани та навчальні програми, ми виділили дисципліни, в яких закладені можливості реалізації ідей здоров'язбереження.

Для прикладу наведемо виділений нами контекстний зміст дисциплін циклу професійної та практичної підготовки «Ремонт машин» та «Експлуатація машино-тракторного парку», що має, на нашу думку, потенційні можливості для реалізації ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання.

Основним завданням дисципліни «Ремонт машин» є вибір ресурсозбережувальних технологій відновлення сільськогосподарської техніки; обґрунтування оптимальних режимів нанесення захисних покриттів та подальшої механічної обробки; розроблення технічної документації на відновлення деталей; обґрунтування норм часу на проведення ремонтних робіт; обґрунтування ресурсозбережувальних технологій відновлення деталей (рис. 1.).

Умови праці в ремонтних підприємствах мають сукупність чинників виробничого середовища, що впливають на здоров'я та працездатність людини в процесі роботи. Ці чинники різняться своєю природою, формами прояву, характером дії на людину. Серед них особливу групу становлять небезпечні та шкідливі виробничі чинники, що за своєю дією на організм людини поділяються на

групи: фізичні, хімічні, біологічні та психофізіологічні. Тому в процесі вивчення цієї дисципліни важливим вважаємо формувати здоров'язбережувальну компетентність як одну із важливих складових професійної компетентності викладача практичного навчання.

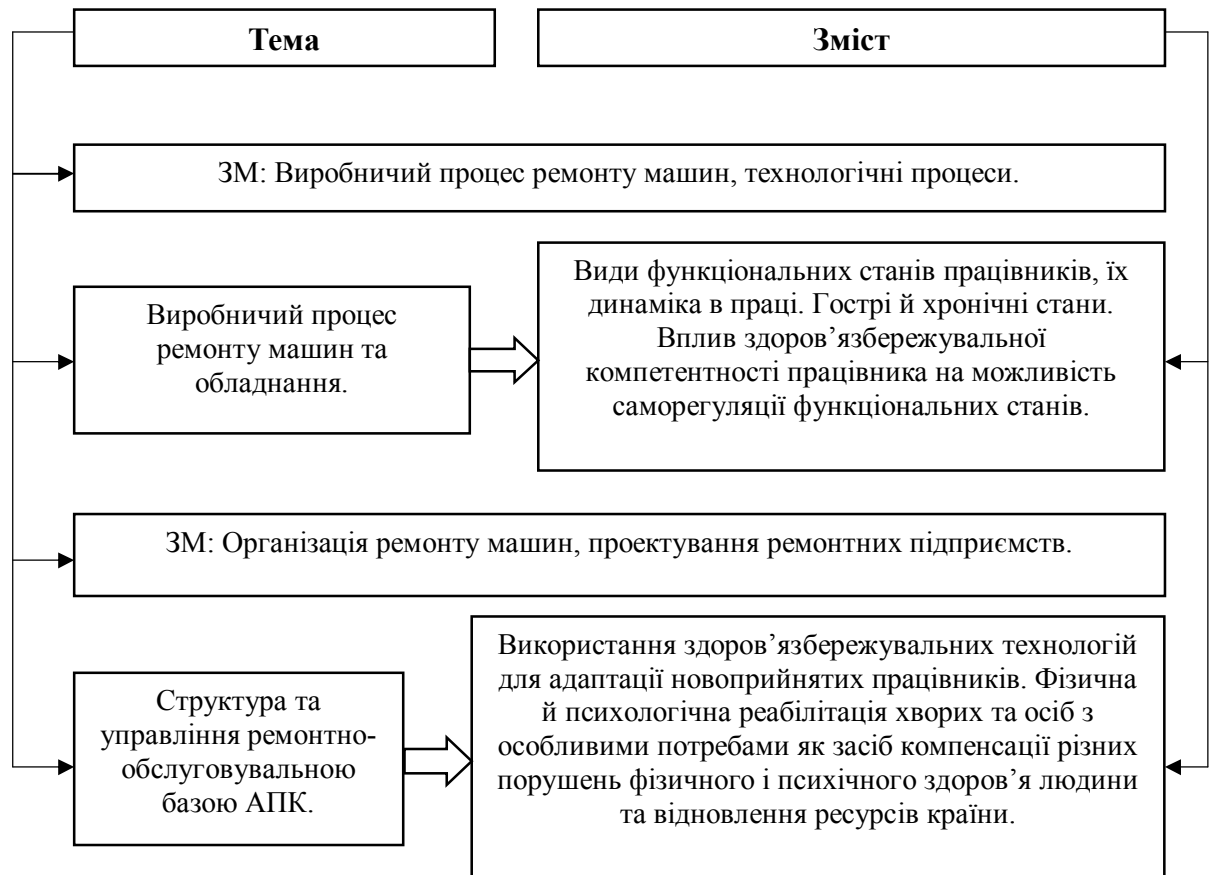

Рис. 1. Контекстний зміст дисципліни «Ремонт машин», спрямований на реалізацію ідей здоров'язбереження під формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання

Одним із питань, що розкривається в темі «Виробничий процес ремонту машин та обладнання», є визначення умов та чинників ремонтного виробництва, що впливають на довговічність і працездатність деталей та агрегатів машин. На технічний стан машин впливають конструктивні, технологічні, експлуатаційні та інші чинники. На значущість кожного з наведених чинників безпосередньо впливає психофізіологічний стан працівника, що експлуатує чи займається ремонтом машини. Ремонтне виробництво пов'язане з великою кількістю небезпечних факторів, що впливають на життя та здоров'я людини (вплив отруйних випаровувань, газів, струмів великої напруги, високих температур).

З огляду на це викладач повинен підкреслити, що вживання заходів здоров'язбереження забезпечує мінімізацію або взагалі убезпечує від впливу шкідливих чинників, ведення здорового способу життя дозволяє зменшити вплив негативних чинників праці. У процесі викладання варто використати наявні та чітко простежувані міжпредметні зв'язки дисциплін «Основи охорони праці», «Безпека життєдіяльності» з метою виявлення негативних чинників у виробничому середовищі та шляхів їх подолання.

З іншого боку, ефективність виробничої діяльності підприємства здебільшого залежить від таких показників, як ритмічність та безперервність виробництва, що безпосередньо забезпечуються необхідною кваліфікацією працівників, культурою та рівнем організації виробництва. Тому тема «Структура та управління ремонтно-обслуговувальною базою АПК» належить особливе місце.

Вивчення окремих питань здоров'язбереження у розрізі цієї теми дозволить майбутнім фахівцям уникнути фізичного та психічного перевантаження, дезінтеграції в трудовому колективі й створення негативного психологічного клімату, низької продуктивності праці через моральну невдоволеність.

На рис. 2 відображено контекстний зміст дисципліни «Експлуатація машино-тракторного парку», що також має потенціал для реалізації ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання.

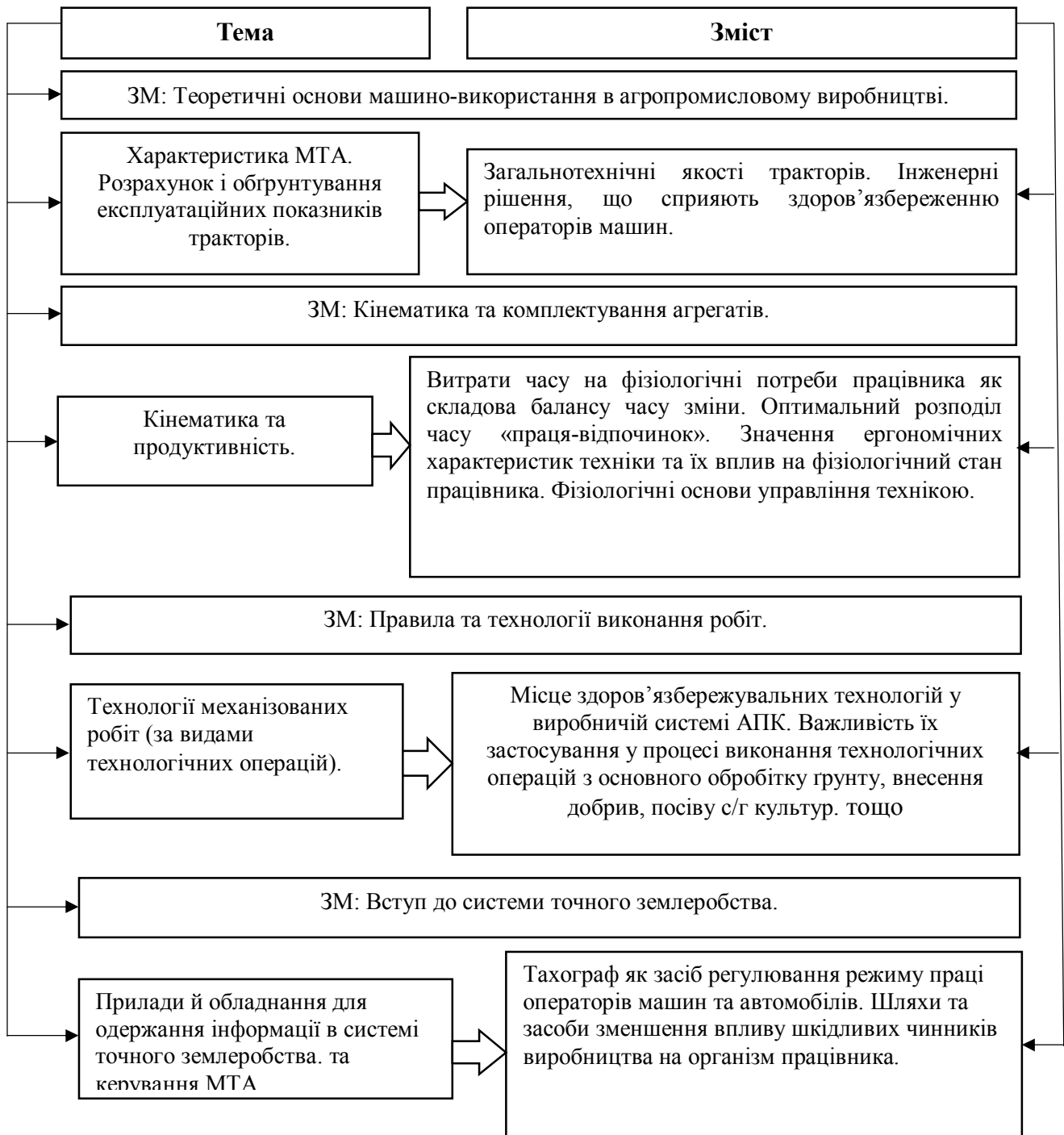

Рис. 2. Контекстний зміст дисципліни «Експлуатація машино-тракторного парку», спрямований на реалізацію ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання

Успішне вирішення завдань з розвитку агропромислового сектору України великою мірою залежить від ефективності використання техніки. Значною умовою покращення використання машино-тракторного парку (МТП), зберігання і технічного обслуговування машин є підготовка висококваліфікованих фахівців для галузі сільського господарства. Проте майбутній викладач професійного навчання має не тільки знати основи раціонального використання техніки, а й володіти певною компетентністю в галузі менеджменту, виконувати завдання зі сприяння адаптації майбутніх фахівців до умов праці, навчальні та виховні завдання.

З метою підвищення здоров'язберезувальної компетентності студентів у галузі використання сільськогосподарської техніки до програми дисципліни «Експлуатація машино-тракторного парку» було внесено низку компонентів й завдань:

1. Під час вивчення теми «Характеристика машино-тракторного парку. Розрахунок і обґрунтування експлуатаційних показників тракторів» доцільно звернути увагу на загальнотехнічні якості машин (кількість робочих місць, освітленість, наявність опалення чи кондиціонування повітря, зручність робочого місця тощо). Саме ці якості машин забезпечують належні умови роботи оператора, зменшують його втомлюваність, що сприяє підвищенню продуктивності праці в цілому.

2. У темі «Кінематика та продуктивність агрегатів» необхідно розглянути поняття баланс робочої зміни; виокремити компоненти, пов'язані з фізіологічним станом працівника, обґрунтувати їх значний вплив на продуктивність роботи техніки; розглянути шляхи оптимізації витрат часу на задоволення фізіологічних потреб працівника; розглянути поняття ергономічності робочого місця та впливу ергономіки на людину.

3. Змістовий модуль «Правила та технології виконання робіт» складається з тем, що стосуються окремих технологічних операцій (основний, передпосівний обробіток ґрунту, внесення добрив, посів та ін.). Тому в кожній темі необхідно виділити окремі питання, пов'язані з дотриманням безпеки життєдіяльності та охорони праці.

4. Тема «Вступ до системи точного землеробства» має розкрити основні поняття та терміни, що характеризують цю систему. Під час вивчення елементів цієї системи (пристроїв для отримання та обробки інформації) варто розглянути принцип роботи та правила роботи з електронним тахографом. Використання цього обладнання дозволяє регулювати режим роботи-відпочинку водіїв, що сприяє підтриманню їхнього належного фізіологічного стану, зниженню негативного ефекту перевтоми.

Технічна та педагогічна компетентності майбутнього викладача професійного навчання вдосконалюються в процесі проходження педагогічної практики у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ). Вона дозволяє синтезувати теоретичні знання і практичний досвід.

Основною метою педагогічної практики є закріплення і поглиблення знань, отриманих студентами під час навчання, набуття необхідних умінь і навичок практичної роботи з майбутньої спеціальності. Педагогічна практика виконує адаптаційну, навчальну, виховну, розвивальну та діагностичну функції. Для успішного проходження педагогічної практики необхідно чітко сформулювати завдання для студентів, окреслити коло повноважень кожного з учасників певного виду роботи, визначити критерії оцінювання результатів практики. У відповідності до цього програмний матеріал педагогічної практики згрупований нами за рубриками: загальні положення, мета та завдання практики, зміст практики, звітність про практику, оцінювання результатів практики.

З метою набуття студентами вмінь та навичок здоров'язбереження в реальній професійній діяльності до програми педагогічної практики було внесено низку компонентів й завдань здоров'язберезувального спрямування:

1. Під час проходження практики студенти зобов'язані:

– вивчати і суворо дотримуватися правил охорони праці й техніки безпеки, виробничої, навчальної гігієни та санітарії, правил внутрішнього розпорядку закладу – бази практики, пропагувати здоровий спосіб життя серед учнів навчальних закладів;

– підтримувати здоровий соціально-психологічний клімат у студентському та інженерно-педагогічному колективах, ґрунтуючись на принципах взаємоповаги, толерантності та демократизму.

2. Позаурочна виховна робота студентів на період практики передбачає:

– розвиток культури здоров'я педагогів, зокрема й культури професійного здоров'я, формування стійкої мотивації до ведення здорового способу життя;

– присутність на батьківських зборах та участь у них разом з майстром, упровадження технологій валеологічного просвітництва батьків, що охоплюють інформування за допомогою різних

засобів, нетрадиційні, зокрема інтерактивні форми роботи з батьками, майстер-класи, тренінги тощо [9, с. 362].

3. Виконання індивідуального завдання здоров'язбережувального спрямування, що передбачає: на основі вивчення стану дотримання учнями правил охорони праці й техніки безпеки, виробничої, навчальної гігієни та санітарії, правил внутрішнього розпорядку закладу – бази практики розробити рекомендації щодо усунення можливих недоліків; визначити загальний стан фізичного та психологічного здоров'я учнів групи ПТНЗ [10, с. 75]; організувати виховний захід здоров'язбережувального спрямування, розробити інструкційні картки до уроків з рекомендаціями щодо дотримання правил техніки безпеки та вимог виробничої санітарії.

4. У розробленні планів-конспектів виховних заходів передбачено наявність здоров'язбережувального компонента.

5. Під час розроблення планів-конспектів уроків із виробничого навчання обов'язково додавати інструкційні картки з рекомендаціями щодо дотримання правил техніки безпеки та вимог виробничої санітарії.

Оцінювання результатів практики передбачає такий складник, як проведення виховного заходу здоров'язбережувального спрямування та впровадження здоров'язбережувального компонента в освітній процес навчального закладу.

Висновки. Отже, окреслений методичний підхід до вивчення дисциплін циклу професійної та практичної підготовки «Ремонт машин», «Експлуатація машино-тракторного парку», проведення педагогічної практики має вагоме значення для реалізації ідей здоров'язбереження під час формування практичних умінь майбутніх викладачів професійного навчання. Крім того активне просування ідей здоров'язбереження у виробництво дозволить зменшити рівень професійної захворюваності, виробничого травматизму та суттєво підвищити культуру виробництва в агропромисловій галузі. Такий підхід, у свою чергу, дозволить вітчизняним виробникам сільськогосподарської продукції бути більш конкурентоспроможними як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Значний потенціал реалізації ідей здоров'язбереження підтверджує необхідність подальшого вивчення та розроблення методики їх застосування в процесі професійної підготовки майбутніх викладачів професійного навчання.

Список використаних джерел та літератури

1. Грищенко І. М. Освіта та професійна підготовка фахівців у світлі євроінтеграційних процесів / І. М. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 7 (109). – С. 56–61.
2. Усатова І. А. Соціально-історичні аспекти організації здоров'язбережувальних технологій в системі освіти / І. А. Усатова // Наукові записки. – Серія : Педагогічні науки. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Вип. 135. – С. 219–221.
3. Свистун В. І. Готовність до професійної діяльності педагога аграрного ВНЗ / В. І. Свистун, Т. Ф. Мельничук // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 3. – С. 53–60.
4. Купчик М. П. Основи охорони праці / М. П. Купчик, М. П. Гандзюк. – Київ : Основа, 2000. – С. 29–38.
5. Лузан П. Г. Наукові основи організації педагогічного процесу в аграрному вищому навчальному закладі : монографія / П. Г. Лузан. – К. : Міленіум, 2015. – 330 с.
6. Брусенцева О. А. Впровадження інноваційних педагогічних технологій як складова розвитку вищої освіти в сучасних умовах [Електронний ресурс] / О. А. Брусенцева // Теорія і методика управління освітою : електронне наукове фахове видання. – 2010. – № 4. – Режим доступу: <http://tme.uuo.edu.ua/>.
7. Шапран О. І. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі : монографія / О. І. Шапран, І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина. – Переяслав-Хмельницький : Карпук С. В., 2008. – 285 с.
8. Самусь Т. В. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів : методичні рекомендації / Т. В. Самусь. – Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2015. – 62 с.
9. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Валентина Іванівна Бобрицька. – К., 2006. – 462 с.

10. Даниленко Г. М. Формування здоров'язберігаючої поведінки серед учнів професійно-технічних навчальних закладів / Г. М. Даниленко, Л. І. Пономарьова, І. В. Межибецька, І. А. Клігіна, О. Ю. Куракса // Освіта і здоров'я : екологія дитинства : матеріали VI Всеукр. наук.-метод. конф. – Євпаторія, 2011. – С. 234.

Татьяна Владимировна Самусь,
кандидат педагогических наук,
старший преподаватель
кафедры профессионального
образования и технологий
сельскохозяйственного производства
Глуховского национального педагогического
университета имени Александра Довженко,
e-mail: tatjana12samv@gmail.com

Юрий Васильевич Апёнкин,
ассистент кафедры профессионального
образования и технологий
сельскохозяйственного производства
Глуховского национального педагогического
университета имени Александра Довженко,
e-mail: apjonkinjurijj@rambler.ru

РЕАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ ЗДОРОВЬЕСБЕРЕЖЕНИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассмотрена проблема подготовки преподавателей профессионального обучения к профессиональной в целом и к здоровьесберегающей деятельности как одной из ее аспектов в условиях современного образования и производства. Доказано, что реализация идей здоровьесбережения при формировании практических умений будущих специалистов позволит им быстро адаптироваться к условиям труда и избежать профессиональных заболеваний. Авторами проведен анализ программы подготовки будущего преподавателя профессионального обучения. Выделены дисциплины цикла профессиональной и практической подготовки, в которых заложены возможности реализации идей здоровьесбережения. Дополнено и расширено здоровьесберегающим компонентом содержание дисциплин «Ремонт машин», «Эксплуатация машинно-тракторного парка» и педагогической практики.

Ключевые слова: здоровьесбережение, здоровьесберегающие технологии, преподаватель профессионального обучения, профессиональная подготовка, ремонт машин, эксплуатация машинно-тракторного парка, педагогическая практика.

Tetyana Samus',
Pedagogical sciences candidate,
senior teacher of professional education and
agricultural production technologies chair of
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
national pedagogical university,
e-mail: tatjana12samv@gmail.com

Yuriy Apyonkin,
assistant of professional education and
agricultural production technologies chair of
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
national pedagogical university,
e-mail: apjonkinjurijj@rambler.ru

REALISING HEALTH SAVING IDEAS WHILE FORMING INTENDING VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS PRACTICAL SKILLS

Introduction. Intending vocational training teachers should adhere to the ideas of cultivating universal

human values, saving and strengthening health, healthy lifestyles; to search for new mechanisms and forms of students' healthcare and to implement health saving technologies while training professional skilled workers.

Purpose. The purpose of our article is defining the implementation of health saving ideas in forming intending vocational training teachers practical skills.

Methods of analysis, synthesis, comparison and generalizing are used in the article.

Results. Professional diseases and work injuries cause not only social but also economic losses; therefore, identifying the causes of their emergence and preventing, is relevant not only in modern production process, but also in the field of training future specialists. Ensuring the proper level of their qualifications is one of the tasks of the professional education.

Professional training teachers should form future professionals' competence, which will allow them to adapt quickly to working conditions and to avoid professional diseases. That is why the study of the methodological and pedagogical health problems in vocational education is aimed at analyzing health saving technologies as innovations in the vocational education.

Originality. Having analyzed the training program for the intending vocational training teachers, we have defined the disciplines of the professional and practical training cycle «Lorries repairing» and «Lorries park operating», which provide opportunities for implementing health saving ideas.

Conclusion. The suggested methodological approach to mastering these disciplines, conducting pedagogical practice is of great importance for implementing health saving ideas while forming the practical skills of intending vocational training teachers.

Key words: health saving, health saving technologies, professional education teacher, professional training, lorries repairing, lorries park operating, pedagogical practice.

References

1. Hryshchenko I. M. Osvita ta profesiyna pidhotovka fakhivtsiv u svitli yevrointehratsiynykh protsesiv / I. M. Hryshchenko // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2010. – № 7 (109). – S. 56–61.
2. Usatova I. A. Sotsial'no-istorychni aspekty orhanizatsiyi zdorovyazberezhuval'nykh tekhnolohiy v systemi osvity / I. A. Usatova // Naukovi zapysky. – Seriya: Pedahohichni nauky. – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2015. – Vyp. 135. – S. 219–221.
3. Svystun V. I. Hotovnist' do profesiynoyi diyal'nosti pedahoha ahrarnoho VNZ / V. I. Svystun, T. F. Mel'nychuk // Visnyk L'vivs'koho un-tu. Seriya: Pedahohichni nauky. – 2009. – Vyp. 25. – CH. 3. – S. 53–60.
4. Kupchyk M.P. Osnovy okhorony pratsi / M.P. Kupchyk, M.P. Handzyuk. – Kyiv: Osnova, 2000. – s.29-38.
5. Luzan P. H. Naukovi osnovy orhanizatsiyi pedahohichnoho protsesu v ahrarnomu vyshchomu navchal'nomu zakladi: monohrafiya / P. H. Luzan. – K.: Milenium, 2015. – 330 s.
6. Brusyentseva O. A. Vprovadzhennya innovatsiynykh pedahohichnykh tekhnolohiy yak skladova rozvytku vyshchoyi osvity v suchasnykh umovakh [Elektronnyy resurs] / O. A. Brusyentseva // Teoriya i metodyka upravlinnya osvitoyu: elektronne naukovе fakhove vydannya. – 2010. – № 4. – Rezhym dostupu: <http://tme.uomo.edu.ua/>.
7. Shapran O. I. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: teoriya ta praktyka vykorystannya u vyshchiiy shkoli: monohrafiya / O. I. Shapran, I. I. Dobroskok, V. P. Kotsur, S. O. Nikitchyna. – Pereyaslav-Khmel'nyts'ky: Karpuk S. V., 2008. – 285 s.
8. Samus' T. V. Formuvannya zdorovyazberezhuval'noyi kompetentnosti maybutnikh inzheneriv-pedahohiv: metodychni rekomendatsiyi / T. V. Samus'. – Hlukhiv: Hlukhivs'ky natsional'ny pedahohichny universytet imeni Oleksandra Dovzhenka, 2015. – 62 s.
9. Bobryts'ka V. I. Teoretychni i metodychni osnovy formuvannya zdorovoho sposobu zhyttya u maybutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennya pryrodnychykh nauk: dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.04 / Valentyna Ivanivna Bobryts'ka. – K., 2006. – 462 s.
10. Danylenko H. M. Formuvannya zdorovyazberihayuchoyi povedinky sered uchniv profesiyno-tekhnichnykh navchal'nykh zakladiv / H. M. Danylenko, L. I. Ponomaryova, I. V. Mezhybets'ka, I. A. Klyhina, O. Yu. Kuraksa // Osvita i zdorovya: ekolohiya dytynstva: materialy VI Vseukr. nauk.-metod. konf. – Yevpatoriya, 2011. – S. 234.

Отримано редакцією 13.10.2017 р.